

Arapgirli Ali Baba Rûmî'nin Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd'ında Hz. Peygamber

Dr. Selim Ümütlü | ORCID: 0000-0001-8667-955X | selimumutlu53@gmail.com

Milli Eğitim Bakanlığı, Çorum, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9c46>

Öz

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında ömür sürdüğü düşünülen Ali Baba Rûmî; Gaziantep, Arapgir ve Maden'i içine alan coğrafyada yaşamış bir Kâdiri şeyhidir. Şairin on bir eseri olmakla birlikte bunlardan sadece *Dürrü'l-fu'âd* ve *şeyhü'l-irşâd* günümüze kadar gelmeyi başaramış, dolayısıyla onun hakkındaki bilgiler bu eserinden elde edilmiştir. Müellif eserini; ekber tarikat olarak gördüğü Kâdiriliğin tasavvuf geleneğindeki mümtaz yerini muhataplarına anlatmak, Abdülkâdir Geylânî hakkında ortaya atılan dedikodu kabilinden iddiaları çürütmek, halkı ve müritlerini batıl cereyanlardan korumak gibi amaçlarla kaleme almıştır. Ana bölümleri mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınan eser 9526 beyitten oluşmaktadır. Öte yandan eserde farklı biçim ve türlerde yazılmış çok sayıda müstakil manzume ile çoğunluğu Arapça olmak üzere yaklaşık 145 sayfa tutarında mensur alıntılar da bulunmaktadır. Mehdi'nin zuhurundan Abdülkâdir-i Geylânî ve İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin tahrif edilmesine, tıraş adabından derviş kıyafetlerine varıncaya kadar dinî ve tasavvufî pek çok mevzuu bünyesinde barındıran *Dürrü'l-fu'âd*, muhteva yönünden oldukça zengin bir eserdir. Bu zengin muhteva içinde yer alan konulardan biri de Hz. Peygamber'dir. Tasavvufî mevzularda muhataplarına telkinlerde bulunan şair, sözlerini Hz. Peygamber'in hadisleriyle desteklemiştir ve onun yaşantısından örnekler vermiştir. Öte yandan ona duyduğu muhabbeti gerek mesnevi içindeki beyitlerle gerekse naat türündeki manzumerde dile getirmiştir. Bu çalışmada *Dürrü'l-fu'âd* ve *şeyhü'l-irşâd*'da yer alan Hz. Peygamber'e dair beyit ve manzumeler incelenecek, böylece mutasavvîf bir şairin zihin dünyasındaki Hz. Peygamber tasavvuru ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Tasavvuf, Ali Baba Rûmî, Dürrü'l-fu'âd, Hz. Muhammed.

Atf Bilgisi: Ümütlü, Selim. "Arapgirli Ali Baba Rûmî'nin Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd'ında Hz. Peygamber", Marifetname 12/1(Haziran 2025), 403-431.

<https://doi.org/2010.47425/marifetname.vi.1656449>

Geliş Tarihi	04.01.2025
Kabul Tarihi	29.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Beyan	Bu çalışma Doç. Dr. Seydi Kiraz danışmanlığında 08.11.2024 tarihinde tamamladığımız <i>Arapgirli Ali Baba Rûmî'nin Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd'ı (İnceleme, Edisyon Kritikli Metin, İndeks)</i> başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Selim Ümütlü)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Prophet Muhammad in Durr al-Fu'âd and Sheikh al-Irshâd of Arapgirli Ali Baba Rûmî

Dr. Selim Ümütlü | ORCID: 0000-0001-8667-955X | [selimumutlu53@gmail.com.tr](mailto:selimumutlu53@gmail.com)

Ministry of National Education, Çorum, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9e46>

Abstract

Ali Baba Rûmî, who is thought to have lived in the late 19th and early 20th centuries, was a Qâdiri sheikh who lived in Gaziantep, Arapgir and Maden. Although the poet has eleven works, only *Durr al-fu'âd* and *sheik al-irshâd* have survived to the present day, so the information about him is obtained from this work. The author wrote his work with the aim of explaining to his interlocutors the privileged place of Qâdiriism, which he regarded as the âber order, in the Sufi tradition, refuting the rumor-like claims about 'Abd al-Qâdir al-Ghaylânî, and protecting the people and his disciples from superstitious movements. The work, the main parts of which are written in masnavi verse form, consists of 9526 couplets. On the other hand, the work also contains many independent verses written in different forms and genres and approximately 145 pages of prose excerpts, mostly in Arabic. *Durr al-fu'âd* is a very rich work in terms of content, containing many religious and mystical topics ranging from the appearance of the Mahdi to the falsification of the works of 'Abd al-Qâdir Ghaylânî and Ibn al-'Arabî, from shaving etiquette to dervish clothes. One of the subjects included in this rich content is the Prophet Muhammad. The poet, who advised his interlocutors on Sufi matters, supported his words with the Prophet's hadiths and gave examples from his life. On the other hand, he expressed his love for him both in the couplets of the masnavi and in the verses of the na't genre. In this study, the couplets and verses about the Prophet Muhammad in *Durr al-fu'âd* and *sheik al-irshâd* will be analyzed, and thus the conception of the Prophet Muhammad in the mind of a Sufi poet will be tried to be revealed.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Islamic Mysticism, Ali Baba Rûmî, Durr al-Fu'âd, Prophet Muhammad.

Citation: Ümütlü, Selim. "The Prophet Muhammad in Durr al-Fu'âd and Sheikh al-Irshâd of Arapgirli Ali Baba Rûmî", Marifetname 12/1(June 2025) 403-431.

<https://doi.org/2010.47425/marifetname.vi.1613229>

Date of Submission 04.01.2025

Date of Acceptance 29.04.2025

Date of Publication 30.06.2025

Peer-Review Double anonymized - Two External

*This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Arapgirli Ali Baba Rûmî'nin Dürri'l-Fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd'ı (İnceleme, Edisyon Kritikli Metin, İndeks", supervised by Doç. Dr. Seydi Kiraz.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Selim Ümütlü)

Plagiarism Checks Yes – iThenticate

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints marifetnameetikbildirim@gmail.com

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Giriş

Türk-İslâm edebiyatını muhteva anlamında besleyen ana kaynaklardan biri de Hz. Peygamber'dir. Ona duyulan sevgi; Türk edebiyatında naat, siyer, mevlid, hilye, miraciye, kırk hadis, hicret-nâme, gazavat-nâme, mucize-nâme, şefaât-nâme gibi manzum ve mensur pek çok edebî türün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bununla birlikte mensur eser kaleme alan müellifler sözlerine besmele ve hamdeyleyle başlamalarının hemen akabinde Hz. Peygamber'e salât ve selâmda bulunmayı ihmal etmemişler; manzum eser kaleme alan müellifler de tevhid ve münacâtların ardından naatlara yer vererek onu en güzel vasıflarla yâd etmişlerdir. Her cuma akşamı minarelerden yükselen salâlardan çocuklara konulan isimlere, hemen her vesileyle okunan mevlid-i şeriflerden çinilere işlenen *Kaside-i Bürde* beyitlerine kadar pek çok örnek Hz. Peygamber'e duyulan muhabbetin toplumsal hafızamızda daima kayıtlı olduğunu göstermektedir. Öte yandan *Kur'an*'da "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun."¹ buyrulması ve aynı doğrultuda pek çok hadisin bulunmasından dolayı Hz. Peygamber'e salâvat getirmek Müslümanlar için bir zorunluluk addedilmiştir. Bu nedenledir ki her Müslüman, günde beş vakit *salli ve barik* dualarını okuyarak Hz. Peygamber'e hürmet ve bağlılığını izhar eder. Aynı durum, Müslüman şairler için de söz konusudur. Onu hatırlamadan, ona tazimde bulunmadan şiir vadisinde yol almak neredeyse imkânsızdır. Söze Allah'ın adını zikretmekle başlayan her şair, Hz. Peygamber'i yâd ederek onun lutfundan, feyzinden ve bereketinden yararlanmak ister. Çünkü onu hatırlamak ve hatırlatmak, şair için bir şeref vesilesidir. Bu, bir nevi Hz. Peygamber'in Ka'b b. Zühre'nin omuzlarına bıraktığı hırkaya bürünmek, başka bir ifadeyle "kutlu bir hırkayla taltif edilmek" anlamına gelmektedir.² Nitekim Hz. Peygamber için ilk defa bir naat kaleme alan Ka'b b. Zühre'den itibaren her Müslüman şairin ufkunda Hz. Peygamber vardır. Türk şairler, bu sevgiyi çok daha ileri götürmüşler; Hz. Peygamber'in neredeyse hayatının her safhasını şiirin ve edebiyatın konusu hâline getirmişlerdir. Onun doğumu, hicreti, miracı, gazveleri, mucizeleri ve sözleri pek çok esere ilham vermiş; yüzyıllar içinde bir peygamber edebiyatı vücuda gelmiştir. Bu edebiyatın gücünü ve etkisini hiç kaybetmeden bugüne kadar gelmesinin yegâne sebebi ise Hz. Peygamber'e duyulan derin sevgi olmuştur.

¹ Ahzâb 33/56.

² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hikmet Akdemir-Seydi Kiraz, Kutlu Hırkayla Taltif Edilen Bir Şiir: *Kaside-i Bürde* Üzerine Yazılmış Bir Hâşiye ve Hulâsası (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2024), 6-15.

Türk halkının evine girebilmeyi başarmış kitapların içeriğine bakıldığında bunların önemli bir kısmının Hz. Peygamber'le ilgili olduğu görülür. Örnek vermek gerekirse Osmanlı toplumunda en çok sevilen ve okunan kitaplardan birisi Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sidir. Bu eserin onlarca nüshası ve baskısı bulunmaktadır.³ Yapılan bir çalışmada Osmanlı Dönemi boyunca en çok okunan ve Osmanlı toplumunun zihin, gönül ve inanç haritasının oluşmasında rol oynayan eserler “zemin metinler” olarak adlandırılmış ve çeşitli açılardan incelenmiştir.⁴ Bu eserlerden dördünün doğrudan Hz. Peygamber'i konu alması bir tesadüften ibaret değildir. Bunlar; Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'si, onun bir çeşit mensur ifadesi olan Yazıcızade Ahmet'in *Envâru'l-Âşıkîn*'i, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i ve bir salâvat kitabı olan *Delâilü'l-Hayrât*'tır. Hz. Muhammed'i dinî hayatın merkezi hâline getiren bu eserlerin yanı sıra yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda rastlanan naat mecmuaları (mecnû'a-i nu'ûtlar) ile Yunus Emre'nin ve diğer pek çok şairin dillerde dolanan Hz. Peygamber konulu ilahileri de Allah Resulü'ne duyulan sevginin en somut tezahürleridir. Fuzûlî'nin ifadesiyle; onu övmenin bereketiyle [pek çok] şairin değersiz sözleri değerlenmiş, nisan bulutundan süzülen yağmur tanesi misali bir inciye dönüşmüştür.⁵

Hz. Muhammed'e duyulan sevgi, Türk milletinin kültürel hayatında ve medeniyet tasavvurunda önemli bir yer tutmuştur. Bu millet, ordusu için “Peygamber ocağı” nitelemesini kullanmış; askerine de “Mehmetçik” adını vermiştir. İstiklal Marşı dahi Hz. Peygamber'in hayatından bir sahneyi hatırlatmak ve millete teselli vermek üzere “Korkma!” sözcüğüyle başlatılmıştır. Hz. Peygamber'in sûretini ve güzel vasıflarını konu alan hilye levhaları bereket getirmesi için evlere asılmış, mimari yapıların iç süslemelerinde ondan bahseden

³ *Muhammediye*'nin sadece İstanbul'da 58 adet yazma nüshası bulunmaktadır. Ayrıca metnin tamamını ihtiva etmeyen 7, Anadolu'nun muhtelif illerindeki kitaplıklarda da 16 yazma nüshası daha mevcuttur. Eserin yurt dışındaki kütüphanelerde de yazma nüshaları bulunmaktadır *Muhammediye*, Osmanlı Dönemi'nde farklı tarihlerde 47 kez matbaada basılmıştır. Esere olan ilgi Latin harflerinin kabulünden sonra da devam etmiş, bu dönemde eser farklı yayınevlerince 10 kez basılmıştır. Bk. Âmil Çelebioğlu, *Türk Mesnevi Edebiyatı Sultan İkinci Murad Devri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 53-76; Beyza Terzi Sarı, “Muhammediye”, *Zemin Metinler*, ed. Burak Koç - Peyami Sefa Gülay (Konya: Loras Yayınları, 2021), 139-140.

⁴ Dursun Ali Tökel, “Bir ‘Kendilik Kılavuzu’ Olarak Zemin Metinler”, *Zemin Metinler*, ed. Burak Koç - Peyami Sefa Gülay (Konya: Loras Yayınları, 2021), 24-28.

⁵ Su Kasidesi'nin “Yümn-i na'tünden güher olmuş Fuzûlî sözleri / Ebr-i nîsândan dönen tek lü'lü-i şeh-vâra su” şeklindeki taç beytinin günümüz Türkçesine aktarımı şu şekildedir: “Suyun nisan yağmurunda şahlara layık iri inciye dönüşmesi gibi Fuzûlî'nin sözleri de [Hz. Peygamber'in] bereketli/uğurlu methiyle inciye döndü. Söz konusu beytin şerhi için bk. Erdem Can Öztürk, *Su Kasidesi Şerhi* (Ankara: İksad Yayınevi, 2022), 224-231.

hat levhalarına yer verilmiştir.⁶ Hazret-i Peygamber'in Medine'de inşa ettiği mescit; Selçuklu'da ulu camilere, Osmanlı'da ise külliye şeklindeki mimari yapılara örnek teşkil etmiştir. Sadettin Ökten'in bu noktadaki düşünceleri konuyu özetler mahiyettedir. Ökten'e⁷ göre Osmanlı Müslümanı, rıza-yı İlahî'yi kazanmanın hemen ardından kendi cinsinden bir beşer olan İslâm Peygamberi'nin şefaatinin kazanmayı ve onun varisleri olan ricâlullahın himmetini üzerinde hissetmeyi gaye edinmiş; hayatının hemen her safhasında bu gayeleri gözeterek yaşadığı mekânları da buna göre inşa etmiştir.

Buraya kadar zikredilen örneklerden hareketle şu tespite ulaşmak mümkündür: Türk milletinin zihin dünyasındaki İslâm anlayışının şekillenmesinde Hz. Peygamber'e duyulan sevgi merkezî bir rol oynamıştır. Dursun Ali Tökel bu durumu, Türklerin dinini medreseden değil, Tekke'den (Ahmed Yesevî tekkesinden) alıp oradan öğrenmiş olmasına, Anadolu'ya geldikten sonra da İslâm'ın daha ziyade tekkeler, dervişler ve sûfiler aracılığıyla yayılmış olmasına bağlamıştır. Yazara göre bu düşüncenin temelinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ merkezli olmak üzere *vahdet-i vücud* ve *nûr-ı Muhammedî* anlayışı bulunmaktadır.⁸ Dolayısıyla Türk milletinin saf ve temiz düşüncesine göre kâinat Hz. Peygamber'in nurundan, diğer bir söyleyişle “onun yüzü suyu hürmeti” için yaratılmıştır. Tökel'in⁹ özlü bir şekilde ifade ettiği üzere “Türk'ün Müslümanlık anlayışının en temelinde tasavvuf, aşk, gönül ve şiir vardır. Hepsinin de temelinde; mevlidler, muhammediyeler, miraciyeler, hilyelerden çok rahat anlaşılabilceği gibi çok farklı, *aşkın* ve *üstün* bir peygamber sevgisi vardır.” Müslüman Türk milletinin zemin metinlerinde ifade bulan bu sevgi, yüzyıllar boyunca Türk edebiyatını besleyen bereketli bir kaynak olmuştur. Bu kaynaktan beslenen, eserini bu zemin üzerine tesis eden şairlerden biri de Arapgirli Ali Baba Rûmî'dir. Bu makalede, ilhamını İbnü'l-Arabî ile Eşrefoğlu Rûmî'den alan mutasavvıf bir şairin zemin metinlerden filizlenen bir eseri merkeze alınacak; eserde yer alan Hz. Peygamber sevgisine dair unsurlar belirlenen başlıklar dâhilinde incelenecektir.

⁶ Hz. Muhammed'e duyulan sevginin Osmanlı toplumundaki yansımaları için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlı Kültüründe Hz. Peygamber* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020).

⁷ Sadettin Ökten, *İçimde AVM var! Şehir ve Medeniyet* (İstanbul: Tutikıtap Yayınları, 2015), 131.

⁸ Tökel, “Bir ‘Kendilik Kılavuzu’ Olarak Zemin Metinler”, 28.

⁹ Dursun Ali Tökel, “Türklükle İslamlığı Yoğuran Eser: Muhammedîye”, *Zemin Metinler*, ed. Burak Koç - Peyami Safa Gülay (Konya: Loras Yayınları, 2021), 144.

1. Arapgirli Ali Baba Rûmî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Ali Baba Rûmî'nin hayatıyla ilgili olarak edebiyat tarihi kitaplarında, tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Onun hayatı ve edebî kişiliği hakkındaki yegâne kaynak, günümüze ulaşabilen tek eseri olan *Dürri'l-fu'âd*'dır. Bu nedenle şairin hayatına, zikredilen eserde yer alan bilgiler ışığında değinilecektir. Ali Baba Rûmî, *Dürri'l-fu'âd*'ı Abdülkâdir-i Geylânî, İbnü'l-Arabî ve Eşrefoğlu olmak üzere üç şeyhin ruhundan aldığı manevi yardımla h. 1317 (m. 1899/1900) yılında Gaziantep'te Müftü Hanı'nda yazmaya başlamış ve Arapgir'in ismi belirtilmeyen bir köyünde h. 1321 (m. 1903/1904) yılında tamamlamıştır. Onun bir Kâdirî şeyhi olduğu ve nasihat yönü ağır basan bir eser kaleme aldığı göz önüne alınırsa eserini tamamladığı tarihte yaş olarak kemâle erdiğini tahmin etmek mümkündür. Dolayısıyla şairin ömür sürdüğü dönem, yaklaşık olarak 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başına tekabül etmektedir.

Şair, eserinde kendi hayatıyla ilgili birtakım biyografik bilgiler de vermiştir. Buna göre Ali Baba Rûmî'nin babası Bayrakdaroğlu İbrahim, Vechi Paşa'nın hizmetinde bulunan “Mevlevî meşrep” ve “şerif” bir zattır. Paşa, İbrahim yaşlanınca onu Antakya'ya göndermiş ve Asi Nehri civarındaki arazilerine nezaret etmekle görevlendirmiştir. Şair Rûmî de burada dünyaya gelmiştir. Şairin annesi Ayşe Hanım, eşi vefat edince oğlunu da yanına alıp baba ocağı Arapgir'e taşınmıştır. Ali Baba, başlangıçta bu şehre alışamamış fakat ilerleyen günlerde çevresinde pek çok ihvan toplanmıştır. Bu durum birtakım hasetçileri harekete geçirince şair Arapgir'i terk edip Maden'e göç etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte annesini kaybeden Ali Baba, büyük üzüntü duymuş ve kendi tabiriyle Halık'a râm olup günlerce dolaşmıştır. Bu seyahatleri kapsamında Şam'a gitmiş ve kendisine pir addettiği İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret etmiştir. Burada yaklaşık üç ay riyazet hayatı yaşamıştır. Şam yolculuğu esnasında Hama'da ikamet eden Abdülkâdir-i Geylânî'nin torunlarından Abdülcebbâr Efendi'nin tekkesini ziyaret etmiş, bu zatla günlerce sohbet etme imkânı bulmuştur. Müellif, eserinde Arapgir'in Horan (Bölükbaşı Uşağı) köyünde şahit olduğu, Allah dostu bir zatın vefatından bir buçuk yıl sonra mezarının açılmasına ve cesedinin çürümemiş olduğunun görülmesine dair bir hadiseye de yer vermiş; “Gelip ‘*Antâb*’a ol Müftî *Hânı*’nda / *Bîmâr çok gün kalıp cāmî’yanında*” (b. 8145), “*Baba Rûmî fakîri fehmet imdi / Günahkâr ‘aşî kul ‘Antâb’da şimdi*” (b. 8338) gibi bazı beyitlerde ise kendisinin Gaziantep'te bulunduğu söz etmiştir. Bu durum onun Şam seyahati dönüşünde hayatını Gaziantep'te ve Arapgir'de sürdürdüğünü düşündürmektedir.

Ali Baba Rûmî, bir manzumesinde “*Qavlimiz qavl-i Süleymân âşikâr burhânımız*” (G72, b. 6)¹⁰ diyerek şeyhine olan bağlılığını ifade etmiş olsa da Kâdiriyye tarikatına mensup olduğu anlaşılan Süleyman isimli mürşidi hakkında detaylı bilgi vermekten kaçınmıştır. Öte yandan seyrüsülukunu nerede ve ne şekilde tamamladığına dair bir bilgiye de yer vermemiştir. Sadece bir dönem Bektaşî ve Rifâî yoluna girdiğinden, ardından Kâdirî yolundan üç zata bağlandığından, bunlardan da “zevk ve karabet” bulamayıp Eşrefoğlu Rûmî’yi kendisine manevi rehber edindiğinden bahsetmiş ve onun sayesinde Abdülkâdir-i Geylânî’ye yöneldiğinden söz etmiştir. Eserde yer alan bilgilere göre onun sadece Arapgir’de değil; Maden, Şanlıurfa, Birecik, Malatya, Eğin ve Gaziantep’te müritleri ve muhipleri bulunmaktadır.

Ali Baba’nın ilham aldığı üç pir, eserindeki üslubu ve muhtevayı belirleme hususunda önemli rol oynamıştır. Bu zatlardan ilki Kâdirî yolunun piri Abdülkâdir-i Geylânî’dir. Abdülkâdir-i Geylânî’ye duyduğu hayranlık ve samimi bağlılık şairin kişiliğinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Öte yandan Eşrefoğlu Rûmî’ye duyduğu muhabbetin tesiriyle kendisine “Rûmî” mahlasını seçmiş, eserini oluştururken büyük ölçüde *Tarikat-nâme*’den etkilenmiştir. Şairin eserinde geniş bir yer ayırıp manevi bağlılığını ifade ettiği üçüncü isim ise Şeyh-i Ekber olarak da bilinen Muhyiddin İbnü’l-Arabî’dir. Bahis konusu zatlara olan mensubiyetini “*Hüsn-i zannım Gavs ile Şeyh Ekber’edir bî-riyâ / Özgeye etmem tenezzül Eşrefî’yim bî-riyâ*” (M17) dizeleriyle dile getiren şair, zikredilen üç şeyhin dışında Kâdirî yolundan gelen pek çok zat hakkında da övgü dolu ifadeler kullanmıştır. O, zaman zaman kendisinden söz ederken “ümî” ifadesini kullansa da bunun Hz. Peygamber’in vasfıyla vasıflanmaktan öte bir anlam taşımadığı aşikârdır. Zira Arapça kitaplardan uzun alıntılar yapan, eserinde kullanımı yaygınlaşmamış Arapça ve Farsça ibarelere yer veren, İslâm’ın ve tasavvufun pek çok meselesi hakkında görüş beyan eden, Kâdiriyye’nin müktesebatına son derece hâkim olan bir müellifin bahsi geçen dilleri bilmemesi ve iyi bir tedrisattan geçmemiş olması düşünülemez.

Ali Baba Rûmî, mutasavvıf kimliği olan çoğu şairin yaptığı gibi şiir sanatının kurallarına riayet etme noktasında özel bir çaba sarf etmekten ziyade muhtevayı muhataplarına en kestirme yoldan ulaştırmanın gayretinde olmuştur. Bu nedenle onun manzumelerinde çok sayıda aruz kusuruna, mısra düzeyinde

¹⁰ Bu makalede geçen manzume ve beyit numaraları makalenin hazırlanmasında esas alınan doktora tezinden alınmıştır. Bk. Selim Ümütlü, *Arapgirli Ali Baba Rûmî’nin Dürri’l-Fu’âd ve Şeyhü’l-Irşâd’ı (İnceleme, Edisyon Kritikli Metin, İndeks)* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 371-1521.

tekrarlara ve bazı dil yanlışlarına rastlamak mümkündür. Onun edebî kişiliği sadedinde zikredilmesi gereken diğer bir husus da mizah ve hiciv unsurlarının üslubunun bir parçası olmasıdır. Zira o Hurûfî, Hulûlî ve Râfîzî olarak nitelendirdiği toplulukları pek çok vesileyle alaya almış, onlar karşısındaki konumunu “*Baîna Rûmî Baba derler derûnu pür-şafâ derler / Hulûlîye vebâ derler dilim seyf-i gâzâ oldu*” (G11, b. 15) dizeleriyle dile getirmiştir. Onun temel mücadelesi, saf gönüllü ümmi halkı tezvîrat nevinden yanlış bilgilerle aldatmaya çalışan, onların kalplerini tasavvufî ve Kâdirîlikten soğutmaya gayret eden “hasetçi” kimselerledir. Onların asılsız fikirlerini çürütüp akıllarda soru işareti bırakmamak için pek çok konuya temas etmiş; sözlerini ayetler, hadisler ve muteber kitaplardan yaptığı alıntılarla desteklemiştir. O, pek çok kaynaktan edindiği bilgileri hemen her kesimin anlayabileceği basitlikte ve sadelikte nazma aktarmanın derdinde olmuştur. “*Eger kendi yedimde iş olaydı / Nakîl yazmak daha bundan kolaydı*” (b. 8692) diyen şair, bir yandan düşüncelerini şiirin kabına sığdırmakta zorlandığını itiraf etmiş; öte yandan eserini kendi iradesinin dışında tecelli eden bir ilhamla ve kendisine verilen bir vazife olarak kaleme aldığı hususunun altını çizmiştir.

Eşrefoğlu Rûmî'yi kendisine manevî baba addeden (KT1, b. 5), Yûnus Emre'yle rüyasında musahabe eden (b. 6522-6533), İbnü'l-Arabî ile manevî âlemde gezintiye çıkan (G71), Seyyid Nizamoğlu *Dîvân*'ını dikkatle okuyan (b. 2393) Ali Baba Rûmî'nin zikredilen şahsiyetlerle aynı neşveyi paylaşmaması düşünülemez. Dolayısıyla o; güzelliği sadelikte arayan, bir yönü daima Hakk'a ve hakikate bakan şiir tarzını benimsemiş ve bu hususta seleflerinin izinden gitmiştir. Okuduğu kaynaklarda gördüğü kimi dil özelliklerini taklit etmekle kalmayıp geçmişten gelen dil mirasını kendine özgü mizah anlayışı ve samimiyetinden gelen doğrulukla işlemiş; böylece özgün bir söyleyişe ulaşmayı başarmıştır.

Dürrü'l-fu'âd'da yer alan bilgilere göre Ali Baba Rûmî; bu eserinin dışında Mevlûd, Fütûhu'l-aşk, Neş'etü'l-vâkıfîn, Mâhü'l-leyl, Râfîz-zulmet, İzharü'l-kizb, Feth-i bâb, Teskînu'l-vakâr, Zamîrû'l-mutaassıbîn ve Silsile-nâme olmak üzere on eser daha kaleme almıştır. Bu durum onun “velûd” bir müellif olduğunu göstermektedir. Yine Dürrü'l-fu'âd'dan anlaşıldığı kadarıyla zikredilen eserlerin büyük bir kısmının tasavvufî mevzulara, Abdülkâdir-i Geylânî hakkındaki yanlış bilgilerin düzeltilmesine ve Kâdirî yolunun savunmasına tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Yazma eser kütüphanelerinde yapılan taramalara rağmen bu eserlerden Dürrü'l-fu'âd haricindekilere ulaşamamıştır. Şair, Maden'de ikamet etmekteyken Arapgir'deki evlerinde bir yangın çıktığından ve bu evin içindeki eşyalarıyla birlikte tamamen yandığından bahsetmiştir. (b. 8381-8382) Dolayısıyla

müelîfin Dürrü'l-fu'âd dışındaki eserlerinin de bu yangında zayi olması ihtimal dâhilindedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Ali Baba Rûmî'nin günümüze ulaşabilen tek eseri olan *Dürrü'l-fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd* hakkında bilgi verilecek, akabinde eserde yer alan beyit ve manzumelerden hareketle mutasavvıf bir şair olan Ali Baba Rûmî'nin Hz. Peygamber hakkındaki duygu ve düşünceleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Nasihat içerikli tasavvufi bir mesnevi: Dürrü'l-fu'âd ve şeyhü'l-irşâd

Arapgirli Ali Baba Rûmî'nin h. 1317 (m. 1899/1900) yılında yazmaya başlayıp h. 1321 (m. 1903/1904) yılında tamamladığı *Dürrü'l-fu'âd ve şeyhü'l-irşâd*'ın [Yüreğin incisi ve hak yolun göstericisi] Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde biri 601 diğeri 672 sayfadan oluşan iki nüshası bulunmaktadır. Rûmî, eserini “başka kitaplarda mensur olarak anlatılan kimi hadiseleri nazma aktararak sevaba nail olmak” (b. 3675), “ekber/efdal tarikat olarak addettiği Kâdirîliğin tasavvuf geleneğindeki yerini müritlerine anlatarak onların tarikata bağlılıklarını artırmak” (b. 1002, b. 6614), “Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik hakkında ortaya atılan dedikodu kabîlinden iddiaları cevaplayıp dervişlerin gönlünün tarikattan soğumasını engellemek” (b. 3554-3556) gibi amaçlarla kaleme almıştır. Daha önce bahsedildiği üzere eserini üç büyük şeyhin ruhundan gelen işarete icabet ederek yazdığını belirten şair, bu durumu eserin telif sebebi olarak göstermiştir. (b. 8134-8139)

Dürrü'l-fu'âd, mesnevi nazım biçiminde yazılmış bir eser olmakla birlikte eserin tertibi klasik mesnevilerden birtakım farklılıklar arz eder. Nitekim yazar eserine bölüm başlıkları koymamış, konuları konuşma dilinin rahatlığıyla ele almış, zaman zaman ele aldığı konuyla ilgili ayetlere, hadislere ve uzun iktibaslara başvurmuştur. Kaynak gösterme konusunda oldukça hassas davranan şair, yararlandığı kaynakları eserinin manzum kısımları içerisinde yazarlarıyla birlikte zikretmiş; eserin sonunda bunları ayrıca liste hâlinde vermiştir. Eserin sonundaki bu bölüm, Abdülkâdir-i Geylânî hakkında kaleme alınmış çeşitli türdeki kitapları ihtiva eden bir bibliyografya görünümündedir.

Eserin iki nüshası üzerinden ortaya konan çeviri yazılı metin, 9526 beyti ihtiva etmektedir. Öte yandan mesnevinin içerisinde çok sayıda müstakil manzumeye de yer verilmiştir. Bunlardan 7'si kaside, 6'sı murabba, 1'i muhammes, 2'si müseddes, 99'u gazel, 3'ü nazm, 7'si kıt'a biçiminde yazılmıştır.

Eserde; çeşitli konularda takdim, bilgilendirme ve açıklamalar içeren 52 müfret ile hece ölçüsüyle yazılmış 15 manzume de mevcuttur. *Dürri'l-fu'âd*, ihtiva ettiği nazım türleri açısından da oldukça zengin bir eserdir. Eserde; münâcât, naat, medh-i çehâr-yâr-ı güzîn, düvâz-deh imamân, elif-nâme, hicviye, methiye, mersiye, muammâ, nutuk, pend-nâme, silsile-nâme ve şathiye olmak üzere 13 türde kaleme alınmış manzumeler tespit edilmiştir. Ayrıca eser içerisinde büyük bir kısmı Arapça nakillerden oluşan mensur kısımlar da mevcuttur. Bunların hacmi yaklaşık 145 sayfadır.

Eserin muhtevasını dinî ve tasavvufî unsurlar ile genelde tasavvufa özelde ise Kâdirîliğe ve Abdülkâdir-i Geylânî'ye yöneltilen eleştirilere verilen cevaplar oluşturur. Şair, bahis konusu cevaplara “reddiye” adını vermiş ve bu reddiyelerde çoğu zaman imalı bir dili ve mizahi bir üslubu tercih etmiştir. Bunlardan bazılarını; zuhur-ı Mehdi'ye iman etmeyen kimselerin iddiaları, Hurûfî itikadına mensup kimselerin iddiaları, cehrî zikrin şeriata uygun olmadığını savunanların iddiaları, Hz. Ali adına uydurulan *Dîvân*'da Abdülkâdir-i Geylânî'nin ve ona tazimde bulunan bazı şeyhlerin eleştirilmesi, Ahmed er-Rifâî'nin manevî makamının Abdülkâdir-i Geylânî'den daha büyük olduğunu savunan kimselerin iddiaları, Yûnus Emre'nin Bektâşî olduğu iddiası ve *Hüsniye*¹¹ adlı kitapta yer alan bazı iddialar olarak sıralamak mümkündür. Bu iddiaları akli ve nakli delillerle çürütmeye çalışan şair, iddia sahiplerinin çelişkilerini ortaya koymuş; müritlerini ve muhiplerini bunlara inanmamaları hususunda uyarmıştır.

Dürri'l-fu'âd, estetik endişelerden uzak sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Sohbet/vaaz üslubunda kaleme alınan eser, dağınık bir görünüm arz etse de hemen hemen bütün konuların odağında Abdülkâdir-i Geylânî vardır. Aynı şekilde eserde bahsi geçen mutasavvıf şahısların da neredeyse tamamı Abdülkâdir-i Geylânî ile bağlantıları vesilesiyle ele alınmıştır. Onun manevî makamının büyüklüğü ortaya konmaya ve halk nazarında Kâdirîliğin efdal tarikat olduğu hususu ispatlanmaya çalışılmıştır. Zaman zaman muhatabını sarsmak isteyen şair, “Yazıklar vâh saña ey bî-halâvet” (b. 3306), “Yeter gâflet uyan ey mürde kalbli” (b. 3731), “Ne bilsin taştımayan gâfil mürâ’î” (b. 3798) gibi sert ifadeleri tercih etmiştir. Bu durum onun, vaazlarında muhataplarına “Yazık sana!”, “A ölü

¹¹ Ebü'l-Fütûh er-Râzî'ye (ö. 1557) nisbet edilen *Hüsniye* risalesi, Şîa'ya ait birtakım inanışları *Hüsniye* adlı bir cariye'nin dilinden hasımlarına karşı savunan bir eserdir. Ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Üzümlü, “*Hüsniyye*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/34-35.

kalpliler!”, “*A gâfiller!*” gibi hitaplarla seslenen Abdülkâdir-i Geylânî’nin üslubundan etkilendiğini göstermektedir.¹²

Dürrü’l-fu’âd; halkın ve müritlerin itikadını koruma gayesine matuf olarak dinî, tasavvufî, ahlakî çok sayıda mevzuyu nasihat-amiz bir üslupla ele alan bir kitaptır. Nitekim eserde Hurûfiliğin eleştirisinden tarikat silsilelerine, Abdülkâdir-i Geylânî’nin hayatından onun eserlerini değiştirip başkalarına mal edenlerin yergisine, tıraş adabından derviş kıyafetlerine varıncaya kadar pek çok konu halkın anlayabileceği sadelikte ve basitlikte ele alınmıştır. Yazdığı kitap vesilesiyle muhataplarını uyarmak ve onlara nasihat etmek isteyen şair, bu niyetini eserinin bazı bölümlerinde şu şekilde aşikâr etmiştir: “*Kabûl kıl pendimi toğru sefer kıl*” (b. 3926), “*Murâd ümmî olanlar etsin idrâk*” (b. 8710), “*Kelâmımdan uyanıp al sebak yâr*” (b. 4025), “*Kitâbımla ikâz ol etme işyân*” (b. 7503) Örneklerde görüldüğü üzere kitapta anlatılanlardan ders alınmasını arzu eden şair, muhataplarının yanlış yollara sapmalarını engellemenin arayışında olmuştur. Öte yandan eserin türü hakkında bir değerlendirme yapılırken *Dürrü’l-fu’âd*’ın klasik bir nasihat-nâme olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Birbirinden bağımsız pek çok mevzuyu ihtiva eden eser için “nasihat-nâme”yi bir üst başlık olarak düşünmek daha isabetli olacaktır. Şair, Kâdiriyye’yi şemsiye bir tarikat olarak addedip pek çok tarikatın silsilesini Abdülkâdir-i Geylânî ile irtibatlandırmaya çalışmış; bu vesileyle eserinde yoğun bir şekilde silsile-nâmelere yer vermiştir. Bununla birlikte eserin adında geçen “İrşad şeyhi” ifadesinden anlaşılacağı üzere müellifin düşüncelerini teksif ettiği hususların pek çoğu tarikat müntesiplerinin eğitilmesi maksadına hizmet etmektedir. Nitekim şair, bu türde yazılmış mensur bir eser olan Eşrefoğlu Rûmî’nin *Tarikat-nâme*’sini kendisine model almıştır. Bu nedenle eserin büyük bir kısmında, sufilerin uyması gereken kurallardan bahsedilmiş, bu bölümler âdâbü’l-mürîdîn tarzında kaleme alınmıştır. Netice itibarıyla *Dürrü’l-fu’âd*’ı, baştan sona nasihat ve telkinler içeren bir öğüt kitabı olarak düşünmek yerine farklı türleri ve tarzları nasihat amacına yönelik olarak bir araya getiren nevi şahsına münhasır bir eser olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Dürrü’l-fu’âd’ın zengin muhtevası içerisinde dikkat çeken konulardan birisi Hz. Peygamber’e duyulan muhabbetir. Şair, gerek mesnevi içerisinde gerekse

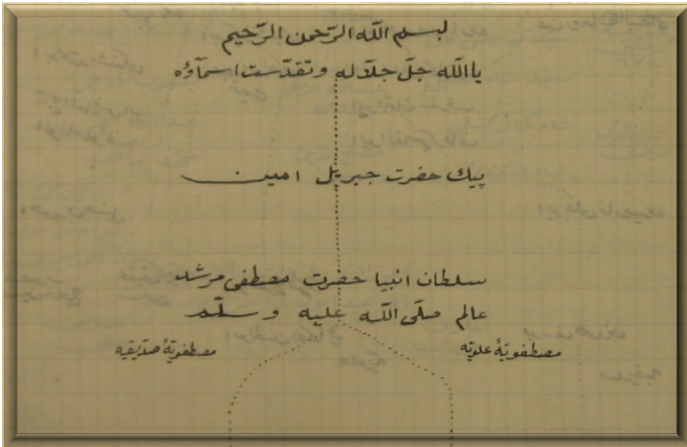
¹² Abdülkâdir Geylânî’nin bahis konusu sert ve celalli üslubu için bk. Dilaver Güner, “Klasiklerimiz/VII ‘el-fethu’r-rabbânî ve’l-feyzu’r-rahmânî” (Abdülkâdir el-Geylânî-ö.561/1166)”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/8 (2002), 170. Söz konusu hitap şekilleri için bk. Abdülkâdir Geylânî, *Cilâu’l-hâtır Marifet Yolu*, çev. Osman Güman (Gelenek Yayınları, 2023), 107-202.

müstakil manzumelerde bu sevgiyi dile getirmiş; bu konuda muhataplarına bazı telkinlerde bulunmuştur.

3. Dürri'l-Fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd'da Hz. Peygamber

3.1. Tarikat Silsilelerinin Kaynağı olarak Hz. Muhammed

Ali Baba Rûmî, Hz. Peygamber'e daha ziyade tasavvufi anlam çerçevesi içerisinde yer vermiştir. Tasavvufi kavramların meşruiyeti hususunda muhataplarını ikna etmek isteyen şair, sık sık Hz. Muhammed'in hayatından örnekler vermiştir. Örneğin zikir hususunda onun, insanları hak dine davet etmeden önce Ebî Kubeys Dağı'na gidip sesli zikirde bulunmasından (b. 3332-3343) ve ashâbın sevinmesine vesile olan bir hadisenin akabinde 400 sahabeyle birlikte kıyam zikrine durmasından bahsetmiştir. (b. 3681-3713) Biat hususunda ise sahabenin Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e bağlılıklarını ifade etmesini delil göstermiştir. (b. 177-212) Hz. Peygamber'i "mürşid-i âlem" olarak tanımlamış, eserinin sonunda yer verdiği harita şeklindeki silsilede Allah Teâlâ'dan Cebrâîl'e, ondan da Hz. Muhammed'e (a.s.) gelen yolu "Tarikat-ı Muhammediyye" olarak isimlendirmiştir. Bu haritaya bakıldığında sesli zikri benimseyen tarikatların silsilesinin Hz. Ali yoluyla (Mustafaviyye-i Aleviyye), gizli zikri benimseyen tarikatların silsilesinin ise Hz. Ebû Bekir yoluyla (Mustafaviyye-i Sıddîkiyye) Hz. Peygamber'e ulaştığı görülmektedir:

Çizim 1: *Dürri'l-fu'âd*'da yer alan harita şeklindeki tarikat silsilesi¹³

¹³ Ali Baba İbn Seyyid İbrahim, *Dürri'l-Fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd* (Nadir Eserler: Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, YZ0065, 674), 667.

Şaire göre Hz. Peygamber, dinin sultanı ve cihanın padişahıdır. O, dünyadaki bütün insanlar için bir rehberdir. Onun rehberi ise Cebrâil (a.s.) olmuş, Allah'ın emriyle ona sıkça gidip gelmiştir:

*Resûl sulţân-ı dîn şâh-ı cihânken
Kamu halka delîl gevher-feşânken*

*Aña rehber 'azîz Cibrîl olupdur
Hağ emriyle varıp bisyâr gelipdir (b. 276-277)*

Bütün yollar, “Tarîk-i Mustafâ” isminde birleşir. Görünen ve görünmeyen ne varsa ondan kalmıştır. Kim ona uyarsa kurtulanlardan olur:

*Kamunuñ ismi Hâmîd'de olur yek
Tarîk-i Muştafâ derler delîl peyk*

*Zâhir bâtın ne var andan kalıpdır
Uyar kim Aḥmed'e nâcî olupdur (b. 677-678)*

Hz. Peygamber, Hicret esnasında sığındıkları mağarada, Hz. Ebû Bekir'e “ism-i Celâl” zikrini telkin etmiştir. “Bekrî yol” da denilen gizli zikrin aslı budur:

*Ebû Bekr'e verip ism-i Celâl'i
Anıñla hem bulup ol zât kemâli*

*Ki hicretde mübârek gâr içinde
Edip telkîn Muhammed yâr içinde*

*Budur mahfî zikir zikr et Hudâ'yı
Olap Bekrî yolu terk et sivâyı (b. 293-295)*

Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin evindeyken ona tevhid zikrini telkin etmiştir, cehrî (sesli) zikrin aslı budur:

*Kılıpdır tevḥîdi telkîn 'Alî'ye
Resûlu 'llâh 'azîz fâzıl velîye*

*Bu telkîn bâb-ı mesdûd dâr içinde
Olap Zehrâ 'Alî Muhtâr içinde (b. 298-299)*

Âşıklar önce şeyhlerinde fâni olurlar, sonra da Hz. Resul'de fâni olup fakr u fena bulurlar. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat hep onundur. Onun yolundan gidenler derviş olur, ona muhalefet eden de şeytana asker olur:

*Âşıklar ibtidâ şeyhinde ey cân
Olap fânî eder bir niçe seyrân*

*Olur fânî Resûl'den şoñra tâlib
Bulur fakr u fenâ andan o râğıb*

*Fenâfî'llâh olup qalmaz nişân
Keşâfet lâ olur görmez cihânı*

*Bu besdir fehî eden cânlar kalîl var
Sükût eyle hadîsle çün delîl var*

*Zâhirde hem bâtında yol Resûl'den
Gider dosta nebî aşl u uşûlden*

*Şerî'atla tarîkat ol tabîbiñ
Ma'ârifle hakîkat hep habîbiñ*

*Habîb'e kim uyar dervîş nümâyân
Muḥâlîf kim gider ol cünd-i Şeytân (b. 684-690)*

İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin etkisiyle velayeti nübüvvetin gölgesi olarak addeden Ali Rûmî, Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasında gelen peygamber sayısı kadar velî bulunduğunu, Hz. Peygamber'den gelen sırrı taşıyan bu velîlerin yeryüzünde her daim tasarruf ettiğini ifade etmiştir:

*Velâyet ol nübüvvet sâyesidir
Bilir 'ârif tasarruf mâyesidir*

*Kamu aḳtâb ile abdâl u efrâd
Kutbü'l-irşâd ricâlü'l-ğayb ü evtâd*

*Âdem'le Aḥmed'in beyninde yârân
Gelen mürsel 'adedince nümâyân*

*Velî var bir rivâyetde 'ayân bu
Niçe makbûl kitâb içre beyân bu*

*Olupdur saltanat Şâh Muştafâ'ya
Risâlet ḥâtemi ol mâh-liḳâya*

*Velâyetle Hâḳ'ın emriyle anlar
Taşarruf etmede 'âlemde bunlar*

*Bular sırr-ı ḥabîble cümle kâ'im
Gelir biri giderse biri dâ'im (b. 202-208)*

Her velinin bir peygamberin meşrebinde geldiğini ifade eden şair, Abdülkâdir-i Geylânî'nin Hz. Muhammed'in meşrebinde olduğunu belirtmiştir:

Nübüvvet sâyesidir ol velâyet

Ne bilsin mürde-kalb perde dâlâlet

*'Abdû 'l-kâdir Resûl-meşrep gelipdir
Anîñçün ğarb u şarka yed şalıpdir (b. 1314-1315)*

Şair, Abdülkâdir-i Geylânî'nin hiçbir velinin erişemediği özel bir makama erişmesini açıklarken bir menkıbeye yer vermiştir. Bu menkıbeye göre Miraç esnasında Abdülkâdir-i Geylânî'nin ruhu, Hz. Peygamber'in ayağının altına girmiş; bu nedenle onun rütbesi dünyada yüce olmuştur. O, bütün kâmil insanları kendine râm eylemiş, gerek asrında gerekse sonrasında onun gibi bir veli dünyaya gelmemiştir. Çünkü o, Resul'ün ilmine mazhar düşmüştür:

*Hâbîb 'iñ pây-i tahtına şeb-i mi 'râc rûhu Ğavşîñ
Hağ emriyle girip buldu dü 'âlemde yüce şânı*

*Anîñçün fânî dünyâya gelende rütbesi a'lâ
Olup kıldı özüne râm o zât her kâmil insânı*

*'Aşrında yok idi sâni aña hem gelmedi hâlâ
Resûl'üñ 'ilmine mazhar düşüp ol Ğavş Geylânî (KT4, b. 1-3)*

3.2. Nûr-ı Muhammedî Düşüncesinin Yansımaları

Tasavvuf düşüncesinde, Nûr sûresinin 35. ayetine yapılan tefsirler bağlamında ortaya çıkan ve Mukâtil b. Süleymân'dan Taberî'ye uzanan birkaç yüzyıllık süreç içerisinde teşekkülünü tamamlayan “Nûr-ı Muhammedî” düşüncesi, zamanla edebiyat vadisine de sirayet etmiş ve burada bir öğretiye dönüşmüştür.¹⁴ Buna göre Hak Teâlâ ilk olarak Hz. Muhammed'i yaratmış, sonra diğer bütün varlıkları onun nurundan yaratmıştır. Onun nuru Hz. Adem'e itikal etmiş ve nihayetinde yine kendinde karar kılmıştır. Bu inanç, halk muhayyilesinde Hz. Muhammed'in diğer insanlar gibi cismani bir varlık olmadığı, baştan aşağı nurdan ibaret bulunduğu anlayışına dönüşmüştür.¹⁵ *Dürrü 'l-fu'âd*'da “Hakikat-ı Muhammediye” de denilen bahis konusu anlayışın yansımalarını görmek mümkündür. Aşağıdaki beyitlerde şair, ilk yaratılan varlığın Hz. Peygamber'in nuru olduğunu ve bütün eşyanın onun nurundan yaratıldığını hatırlatmış ve bu açıdan bakıldığında onun “baba”, Hz. Adem'in ise “oğul” olacağını ifade

¹⁴ Kenan Mermer, *Tasavvuf Edebiyatı İsimler, Kavramlar ve İlişkiler Ağına Metodik Bir Yaklaşım (9-13. yüzyıl)* (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2023), 228-250. Ayrıca bk. Claude Addas, *Ehl-i Beyt-i Muhammedî Muhammedî Sülsile Tasavvufta Hz. Peygamber'e Muhabbet ve Bağlılık*, çev. Birol Biçer (İstanbul: Sufi Kitap, 2021), 41-55.

¹⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016), 280; Ahmet Yaşar Ocak, *Tasavvuf, Velâyet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri Tarihîsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 268.

etmiştir.¹⁶ Şaire göre o, öncekilerin ve sonrakilerin seyyidi, bütün peygamberlerin padişahı, Allah dostlarının feyiz kaynağıdır:

*Hakikatde veled Âdem vâlid ol
Gelip andan her eşyâ ey fetâ kûl*

*Degil mi evvelîn ve 'l-âhirîne
Seyid ol bâtımile zâhirîne*

*Degil mi şâh-ı küllî enbiyâ ol
Degil mi 'ayn-ı feyz-i evliyâ ol (b. 1743-1745)*

3.3. Mîmsiz Ahmed ve Yaşayan Kur'ân Olarak Hz. Peygamber

Sûfiler, kudsi hadis olarak kabul ettikleri “Ene'l-Ahmed bi-lâ-mîm” (Ben mîmsiz Ahmed [أحمد], yani Ahad'ım. [أحد]) sözünden hareketle “mîm” harfini, Allah'tan başka her şeyin mahîle [hayal ürünü] olduğunun simgesi olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla bu harf, mutasavvıflarca Hz. Peygamber ile yüce Allah'ı ayıran bir engel olarak telakki edilmiştir. Öte yandan ebced değeri 40 olan mîm harfi, insanın Allah'a yükselmesi için aşması gereken kırk mertebeyi de simgelemektedir.¹⁷ Aşağıdaki beyitte şair, Miraç esnasında Hz. Peygamber'in Allah'ın huzuruna çıkmasına değinirken zikredilen harf sembolizmine başvurmuştur:

*Ki lâ oldu mîm Ahmed buldu yârı
O dem gördü bu gözle Kirdigâr'ı (b. 5524)*

İbnü'l-Arabî'nin “Hz. Peygamber'in devrinde yaşamadığı hâlde onu görmek isteyen varsa Kur'an'ı tefekkür etsin, zira onu tefekkür etmekle Resulullah'ı tefekkür etmek arasında bir fark yoktur.”¹⁸ şeklinde özetlenen düşünceleri Dürrü'l-fu'âd'a şu şekilde yansımıştır:

*Muhammed bûyunu almağ dilerseñ
Oğu her dem gelip Muhtâr'a Kur'ân (G3, b. 6)*

¹⁶ İbn-i Fârîz'ın *Tâiyye Kasidesi*'nde buna benzer beyitler yer almaktadır. Beyitlerin manası şu şekildedir: “Görünüşte ben Âdem'in oğlu isem de bende öyle bir mana vardır ki onun babası olduğumun şahididir. Dedi ki: Ben görünüşte gerçi Âdem'in evlâdındanım, mertebe yönünden herhâlde daha üstünüm.” Bk. Fahrüddin İrâkî, *Lemâat Parıltılar*, haz. Saffet Yetkin (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 4.

¹⁷ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Erhan Kocabıyık (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 303.

¹⁸ Addas, *Ehl-i Beyt-i Muhammedî Muhammedî Silsile Tasavvufta Hz. Peygamber'e Muhabbet ve Bağlılık*, 104.

3.4. Üsve-i Hasene (Güzel Örnek) Olarak Hz. Muhammed

Hız. Peygamber ve onun yakın çevresi, yaşantılarıyla bütün Müslümanlara örnek olmuştur. Nitekim *Kur'an*'da "... Allâh'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."¹⁹ buyrulmuştur. Şair, muhataplarına nasihat ederken Hız. Peygamber'in ve ashabının hayatından örnek vermeyi ihmal etmemiştir:

*Aña etse biri cevr ü ezâlar
Anıñ işlâhına vâfir du'âlar*

*Ederdi dü cihânıñ şâhı Aḥmed
Şehâdetle o gaybıñ mâhı Aḥmed (b. 2284-2285)*

*Resûl evlâd u aşḥâb hep kanâ'at
Ederlerdi kalîle bî-şikâyet*

*Daḥi az ekl edip vâfir 'ibâdet
Kılarlardı olar ey bî-iṭâ'at (b. 7092-7093)*

İslâm, Allah'a ve Hız. Muhammed'e inanıp itaat etmekten ibarettir. Onun söz, fiil ve onaylarının ortak adına "sünnet" denilmiştir.²⁰ Din adına yapılan bütün uygulamalar, peygamberlerin öncüsü olan Hız. Muhammed'den kalmıştır:

*İslâmlık bu inanmaḡdan 'ibâret
Resûl'le ol Ḥaḡ'a ey bî-iṭâ'at (b. 3683)*

*Dedik mezheble dîn her ne olupdur
O sulṭânıñ kamu andan ḡalıpdır*

*Ḳamunuñ şâḡibi ser-enbiyâdır
Resûlu'llâḡ Muḡammed Muştafâ'dır (b. 8223-8224)*

3.5. Hız. Muhammed'in Vasıfları

Ali Baba Rûmî'nin Hız. Peygamber'den bahsederken kullandığı isim ve sıfatlara bakmak, onun zihnindeki Hız. Muhammed tasavvurunu ortaya koymak hususunda bir çerçeve sunabilir. Ali Rûmî, Hız. Peygamber'den bahsederken onun bilinen isimleri dışında pek çok kelimeye ve terkibe yer vermiştir. Bu ifadeler aşağıda tablo hâlinde sunulmuştur:

¹⁹ el-Ahzâb 33/21.

²⁰ Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/150-153.

Tablo 1: *Dürrü'l-fu'âd'da* Hz. Peygamber'i tavsif için kullanılan ifadeler

<i>‘ālî-hünkār</i> (b. 7325)	<i>aşl u usûl</i> (b. 926)	<i>baħr-i cūd</i> (b. 1424)	<i>burhân-ı ‘âlem</i> (b. 1313)
<i>cihânıñ rehberi</i> (b. 290)	<i>dü cihânıñ şāhı</i> (b. 2285)	<i>faħr-i cihân</i> (b. 560)	<i>faħr-i ‘âlem</i> (b. 539)
<i>ğayb u şehâdet</i> <i>zübdesi</i> (G90, b. 1)	<i>ğaybıñ mâhı</i> (b. 2285)	<i>ħabîb-i Hāk</i> (b. 290)	<i>hâtem</i> (b. 2639)
<i>ħatm-i risâlet</i> (G33, b. 1)	<i>Ĥudâ’nıñ Ahmed’i</i> (b. 3700)	<i>Ĥudâ’nıñ âşinâsı</i> (b. 539)	<i>kadîm rûh</i> (G90, b. 2)
<i>ķamu sulţānlarıñ</i> <i>sulţānı</i> (G90, b. 4)	<i>maħbûb-ı Mevlâ</i> (b. 2463)	<i>maħbûb-ı Yezdân</i> (b. 2659)	<i>mûr-i dîn</i> (b. 9498)
<i>muhtâr</i> (G3, b. 6)	<i>müy-yı ‘anber</i> (b. 3693)	<i>münîr</i> (b. 763)	<i>mürşid-i ‘âlem</i> (G88, başlık)
<i>nâ’ib-i sulţān</i> (G33, b. 1)	<i>nebîler serveri</i> (b. 543)	<i>nûr-ı Hāk</i> (G90, b. 2)	<i>pür-vefâ</i> (b. 6932)
<i>raħmeten li’l-</i> <i>‘âlemîn</i> (b. 1863)	<i>rûh-ı mü’ebbed</i> (b. 314)	<i>şādıķu’l-va’dü’l-</i> <i>emîn</i> (b. 3703)	<i>ser-enbiyâ</i> (b. 8224)
<i>seyyidü’l-ervāh</i> (G90, b. 3)	<i>sırr-ı Ĥudâ</i> (G90, b. 1)	<i>sulţān-ı dîn</i> (b. 276)	<i>sulţān-ı ‘âlem</i> (b. 1313)
<i>şāh-ı cihân</i> (b. 276)	<i>şāh-ı din</i> (b. 680)	<i>şāh-ı rāh</i> (b. 2371)	<i>şefâ’at ma’deni</i> (b. 61)
<i>şeft’ü’l-müznibîn</i> (M4)	<i>tabîb</i> (b. 3700)	<i>yār-i Vāhid</i> (b. 560)	<i>yār-i Vehhāb</i> (b. 3707)

Tablodaki ifadelerden anlaşıldığı üzere şair; *nûr-ı Hāk*, *rûh-ı mü’ebbed*, *kadîm rûh* ifadeleriyle onun ilk yaratılan varlık olmasını, *ķamu sulţānlarıñ sulţānı*, *ser-enbiyâ*, *nebîler serveri* ifadeleriyle peygamberler arasındaki üstün konumunu, *hâtem*, *ħatm-i risâlet* ifadeleriyle son peygamber oluşunu, *faħr-ı l-enâm*, *faħr-i cihân*, *faħr-i ‘âlem* ifadeleriyle övünç vesilesi olan güzel ahlakını, *şefâ’at ma’deni*, *şeft’ü’l-müznibîn*, *tabîb* ifadeleriyle şefaath sahibi oluşunu, *ħabîb-i Hāk*, *maħbûb-ı Mevlâ*, *Ĥudâ’nıñ âşinâsı*, *nâ’ib-i sulţān* ifadeleriyle de yüce Allah’a yakınlığını vurgulamıştır.

3.6. Şairin Ufku: Ali Baba Rûmî’nin Naatları

Sezai Karakoç’un veciz bir şekilde ifade ettiği üzere “İnsanın ufku mümin, müminin ufku peygamber. Peygamberin ufku da mutlak gerçeklerin habercisi, her peygamberi şahsiyetinin katlarında bir yaprak gibi bulunduran Son

Peygamber...”dir.²¹ Dolayısıyla o, her Müslüman şairin kalbinde bir anıt gibi yükselen, daima örnek alınıp özlem duyulan, ötelere gelen sesin son taşıyıcısı olan Allah’ın son elçisidir. Şair Ali Baba Rûmî’nin ona bakışı da bu minvalde olmuştur. Rûmî, söz ne zaman Hz. Peygamber’den açılrsa ona duyduğu hayranlığı dile getirmiş; onun hadislerini sözlerine delil getirmiş, bununla da yetinmeyerek naat türündeki müstakil manzumelerinde ona duyduğu muhabbeti ve onun düşmanlarına duyduğu öfkeyi dile getirmiştir.

Eserde naat türünde kaleme alınmış dört manzume bulunmaktadır. Bunlardan “*Der-Na ‘t-ı Mürşid-i ‘Âlem*” adını taşıyan manzumede yer alan beyitler şu şekildedir:

Der-Na ‘t-ı Mürşid-i ‘Âlem (G7)

[Mefû ‘lün / Mefû ‘lün / Mefû ‘lün / Mefû ‘lün]

1. *Edenler zât-ı pâkinden ibâ’yı yâ Resûla’llâh*
Bula mı ol münâfıklar rızâyı yâ Resûla’llâh
2. *Seniñ evlâdına her kim derünî eylemez ta’zîm*
Şaşırmış râhını bilmez bekâyı yâ Resûla’llâh
3. *Daği aşhâbına zerre ‘adâvet eyleyen kelpler*
Kör olmuş gözleri görmez likâyı yâ Resûla’llâh
4. *Rumûz-ı men ‘aref²²den kim alır bir zerrece lezzet*
Olur ‘âşık bulur senden Hudâ’yı yâ Resûla’llâh
5. *Hezârân derdile Rûmî habîbâ kapuña geldi*
Anı reddeyleme göster devâyı yâ Resûla’llâh

İlk beyitte şair, Hz. Peygamber’in yolundan kaçınanların Allah’ın rızasını kazanamayacağı gerçeğini vurgulamıştır. İkinci beyitte onun evlâdına ve soyundan gelen kimselere hürmet etmeyen kişileri eleştirmiş, onları “yolunu şaşırانlar” olarak tanımlamıştır. Üçüncü beyitte onun ashâbına zerre kadar kin tutanların ahirette Cenâb-ı Hakk’ı görmekten men olunacağını ifade etmiştir. Dördüncü beyitte sûfilerin hadis olarak çokça zikrettiği bir ifadeye atıfta bulunan şair, bu ifadelerden hareketle acizliğini, güçsüzlüğünü, dünyadaki geçici konumunu fark eden insanın sonsuz kudret sahibi olan Allah’a yönelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yolu da Hz. Peygamber’e çokça muhabbet edip

²¹ Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları-I* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2014), 103.

²² “Men ‘arefe nefsehü fekad ‘arefe rabbehü”: “Kendini bilen Rabb’ini bilir.” İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2021), 4/52 (No. 2532).

ona tabi olmaktan geçmektedir. Son beyitte şair, binlerce dert ile Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğini ifade ederek ondan manevi yaralarını iyileştirmesini talep etmektedir. Annemarie Schimmel'in ifadeleriyle “[Hz.] Peygamber'in lütfuna, yargı günündeki şefaatine duyulan samimi güven, hiçbir yerde Türkiye'dekinden daha güzel ifade edilmemiştir.”²³ Ali Rûmî de ondan üstü kapalı olarak şefaet talep etmekte, bu talebin geri çevrilmemesini umut etmektedir.

Eserdeki naat türündeki ikinci manzume “*Na't-ı Şerîf*” başlığını taşır. Dokuz beyitten oluşan manzumenin metni şu şekildedir:

Na't-ı Şerîf (G58)

[Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Feülün]

1. *İki kaşı miyânı pür-ziyâdır*
Nazar kıl cân gözüyle ne zîbâdır
2. *Ruhunda Fâtîha tahrîr olunmuş*
Kırâ'at et kelâm-ı Kibriyâ'dır
3. *Mübârek ağzı barî âb-ı hayvân*
İçen ölmez kamu ehl-i Hudâ'dır
4. *Teninden tamlayandır hamr-ı Kevser*
Yarın sâkî 'Aliyyü'l-Murtażâ'dır
5. *Ne bilsin bî-îmân kimdir kadîm rûh*
Eden idrâk Hudâ'ya âşinâdır
6. *Cihâna gelmedi mişli o şâhiñ*
Şacı ve'l-leyl rûyu ve'd-đuhâdır
7. *Anıñ evlâdını her kim ki sevmez*
Bâıldır tã'ati cümle hebâdır
8. *Dañi aşhâbına buğz eyleyenler*
'Azâzil leşkeri Nemrûdâsâdır
9. *'Ali Rûmî anıñ gerçek yolunda*
Manşûrveş terk-i cân etse sezâdır

²³ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 293.

Şair, bu manzumede Hz. Peygamber'in birtakım özelliklerine değinerek ona duyduğu hayranlığı dile getirmiştir. İlk beyitte bahsi geçen onun iki kaşının arasındaki ışık, "nûr-ı nübüvvete" bir işarettir. Bu nur, Hz. Âdem'den başlayıp Hz. Peygamber'e gelinceye kadar her peygambere intikal etmiş; en son hakiki sahibi olan Hz. Peygamber'de karar kılmıştır.²⁴ Dolayısıyla onun iki kaşı arasından yayılan nura nazar edip ondaki ilahi güzelliği görmek gerekir.

Eserinde sık sık Hurûfî itkadını eleştiren Ali Rûmî, bu beyitte Hurûfî-meşrep şairlerin şiir diline kazandırdığı bir mazmundan yararlanmıştır. İlahi hatların yüzde nakşedilmiş olduğu inancından hareketle yüzü güzelliğin merkezi olarak addeden Hurûfîler, Allah'ın kendisini *Kur'an*'daki harfler vasıtasıyla gösterdiğini, bu harflerin sayısal karşılığının ise yüzde tecessüm ettiğini iddia etmişlerdir. Bu anlayışa göre insan yüzünde bulunan "iki kaş, dört kirpik ve bir saç" yedi sayısını verir. Bahis konusu yedi hat, es-seb'a'l-mesânî (Dizilmiş Yedi İnci) de denilen Fâtiha sûresindeki ayete karşılık gelir. İnsanın anadan doğduğu zaman sahip olduğu bu hatlar "ümmî (anadan doğma) hatlar" olarak isimlendirilmiş ve Fâtiha sûresine "Ümmü'l-Kur'an" denilmesi onun ayet sayısının ümmî hatlarla eşit olmasına bağlanmıştır.²⁵ Ali Rûmî, bu mazmunu biraz değiştirerek Hz. Peygamber'in yüzünde *Kur'an*'ın özü olan Fâtiha sûresinin yazılı olduğunu ve Allah kelamının onun yüzünden okunabileceğini söylemiştir. Böylece Hz. Ayşe'nin "Onun ahlakı (şahsiyeti ve yaşayışı) *Kur'an*'dı."²⁶ şeklinde ifade ettiği gerçeği hatırlatmış, onu okuyup ondan ders almak gerektiğini ima etmiştir.

Hz. Peygamber'in sözleri yüzyıllar boyu canlılığını korumuş, çorak gönüllerin yeşermesine, manevi yönden hasta ruhların şifa bulmasına vesile olmuştur. Bu yönüyle onun ağzı, bazı şiirlerde "âb-ı hayat kaynağı" olarak vasfedilmiştir.²⁷ Öte yandan rivayet kitaplarında onun tükürüğü ile gerçekleşen pek çok olağanüstü hadiseye yer verilmiş, bu hadiseler onun Allah tarafından bahşedilen bir berekete sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır.²⁸ Üçüncü beyitte şair, bu minvalde bir yaklaşımla Hz. Peygamber'in ağız suyunu ölümsüzlük suyuna benzetmiştir. Ondandır Allah ehli olacak ve ebedî hayatı elde edecektir.

²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 280.

²⁵ Özer Şenödeyici, *Nesîmî ve Hurûfîlik Kitabı* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), 84.

²⁶ Tirmizî, "Birr", 69.

²⁷ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 244.

²⁸ Merve İleri, *Şifa Kaynaklı Teberrük Hadisleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 111-112.

Dördüncü beyitte Hz. Resûl'ün teri, Kevser şarabına benzetilmiştir ve ahirette bu şarabı Hz. Ali'nin sunacağı hatırlatılmıştır. Nitekim vahyin ağırlığı sebebiyle mevsim kış bile olsa alnından inci taneleri gibi ter damladığı ve terinin gül gibi koktuğu rivayet edilmiştir.²⁹ Beşinci beyitte Eşrefoğlu Rûmî'nin İbnü'l-Arabî'den naklettiği bir bilgiye yer verilmiştir. Buna göre ilk yaratılan ruh Hz. Peygamber'in ruhudur, hemen akabinde Hz. Ali'nin ruhu yaratılmıştır.³⁰

Altıncı beyitte Hz. Muhammed'in eşsiz bir güzelliğinden söz eden şair, bu bağlamda “*ve'l-leyl*”, ve “*ve'd-duhâ*” ifadelerini kullanmıştır. Şems, Leyl ve Duhâ sureleri *Kur'an*'da yemin ifadeleriyle başlayan surelerdendir. Bu sureler, isimlerini ilk ayetlerinde üzerine yemin edilen varlıklardan almıştır. Beyitte Hz. Peygamber'in saçları, rengi itibarıyla gece anlamındaki “*leyl*” kelimesiyle irtibatlandırılmıştır; kuşluk vakti” anlamına gelen “*duhâ*” kelimesi ise aydınlığı ve parlaklığı çağrıştırması hasebiyle Hz. Peygamber'in yüzüne benzetilmiştir.

Yedinci beyitte konuyu Hz. Peygamber'in evlâdını ve soyunu sevmeye getiren şair, bunu yapmayanların ibadetlerinin zail olacağına dikkat çekmiştir. Sonraki beyitte de onun ashâbına karşı kin güdenleri, zulüm işlemekte Nemrud'a benzetmiş ve onların şeytana asker olduğunu belirtmiştir. Son beyitte geleneğe uygun şekilde mevzuyu kişiselleştirmiş, aşk yolunda canından geçen Hallâc-ı Mansur'u (ö. 922) hatırlatarak kendisinin de Hz. Peygamber'in yolunda canından geçtiğini ifade etmiştir.

Eserdeki naat türündeki üçüncü manzume “*Der-Na't-ı Mürşid-i Âlem*” (G88) başlığını taşır. Beş beyitten oluşan manzumenin metni şu şekildedir:

Der-Na't-ı Mürşid-i Âlem (G88)

[Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün]

1. *‘Aşk-ı pâkiñ dilde şem‘a nûr-ı kân kaşıñ gözün*
Çeşmime şu‘le veren şol tâb-ı cân kaşıñ gözün
2. *Ey ümîdim yek nigâhıñ ‘ıyd-ı vuşlatdır baña*
Lebde ikrârım derûnda rûh îmân kaşıñ gözün

²⁹ Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, 273.

³⁰ Esra Keskinkılıç, *Eşrefoğlu Rûmî Tarikatnâme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 7.

3. *Mezhebim bu rāh-ı Hāk'da fıkır-i hüsnüñdür hemān
Yâ Münîr zikrim zebānda her şebān kaşın gözün*
4. *Dîn ü imān mezheb ancak inkıyād etmek saña
Rû' yete rehber kelāmın ser-cinān kaşın gözün*
5. *Rûmî'ye bes 'ilm-i hāl şevk-i cemāliñ ey Habîb
Müşrikān yuf bilmedi rahmet-feşān kaşın gözün*

Mutasavvıflar, kendi tasavvufi düşüncelerini anlatırken Hz. Peygamber'in bedensel azalarına ait hususiyetlere değinmişler, bunlara farklı anlamlar yüklemiştirler.³¹ Ali Baba Rûmî, bu manzumede benzer şekilde hareket etmiş; Hz. Peygamber'e olan manevi bağlılığını redif olarak seçtiği "kaşın gözün" ifadeleri üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Manzume boyu tekrar edilen bu ifadeler, Hz. Peygamber'in uzvunun söylenip zatının kastedilmesi sebebiyle "mecaz-ı mürsel" sanatına örnek teşkil etmektedir. İlk beyitte şair, "şem'a, nûr, şu'le" kelimeleriyle tenasüp sanatına başvurmuş ve bir aydınlık atmosferi oluşturmuştur. Gönlündeki bu aydınlığın kaynağının Hz. Peygamber olduğunu ifade etmiştir. Nasıl ki beden mumunun içindeki can ipliği onun yanmasını sağlıyorsa şaire de yaşama gücü ve sevinci veren Hz. Peygamber'den gelen manevi neşve olmuştur.

İkinci beyitte kaş-hilal benzerliğinden yola çıkan şair, Hz. Peygamber'in kaşlarını kavuşma bayramının müjdecisi olarak addetmiştir. Onun bir bakışı, kendisini sevenlere bayramı yaşatacaktır. Elbette bu bakışın bir anlamı da şefaattir. Şairin ümidi ve beklentisi, bu şefaatten istifade edebilmektir. Şefaate teşne olan şair; dil ile ikrar, kalp ile tasdik ederek ruhundaki imanı ortaya koymuştur. Üçüncü beyitte Hz. Peygamber'e "Yâ Münîr" şeklinde seslenerek onun Hakk'a giden yolu aydınlattığını vurgulamıştır. Tıpkı sevdiğini dilinden düşürmeyen âşıklar gibi o da salât u selâmlarla onu zikretmekte, her gece onu yâd etmektedir.

Dördüncü beyitte şair, Hz. Peygamber'e tâbi olup onu örnek almanın önemini vurgulamıştır. Sevgilinin bir bakışı nasıl ki âşığın cennetiye Hz. Peygamber'in bir bakışı da ümmeti için cennete girişin ilk adımıdır. Onun sözleri,

³¹ Örneğin İsmail Hakkı, Necm sûresinin 9. ve 17. ayetlerinin tefsiri sadedinde Hz. Peygamber'in kaşlarına ve gözlerine değinmiştir. Bursevî'nin anlatımı özetle şu şekilde ifade edilebilir: Hz. Peygamber'in âhû gibi zatından sürmeli olan siyah gözleri, Mîraç gecesinde kendisine tayin olunan sınırları geçmemiştir. Bu, onun edebindendir. O, kâinat zerrecilerinin hiçbirine iltifat etmeyip yüce Allâh'ın cemalini müşahedeye yönelmiştir. Onun ince, uzun ve birbirine yakın olduğu rivayet edilen kaşları ise ayette geçen "kavseyn" (iki yay) ifadesinin timsalidir. Bu kaşlar, vahdet sırrı ile sıfatların çokluğuna işaret ettiği gibi onun Mîraç gecesini Allahu Teâlâ'ya olan yakınlığına da bir işarettir. Bk. *Ferâhu'r-Rûh*, haz. Mustafa Utku (Bursa: Uludağ Yayıncılık, 2000), 126-127; Nuran Döner, *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 128-129.

Allah'ın cemalini görme hususunda bir rehberdir. Manzume, son beyitte şairin bir konudaki şaşkınlığını ve kızgınlığını dile getirmesiyle tamamlanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber'in cemalini hâl ilmiyle hayal etmek dahi şaire büyük şevk vermektedir. Oysaki Resûl'ün (a.s.) döneminde yaşayan birtakım insanlar onun rahmet saçan gözlerinin kıymetini bilememişler, müşriklerin safına katılmayı tercih etmişlerdir.

Eserdeki naat türündeki dördüncü ve son manzume “*Na't-ı Şerîf*” (G99) başlığını taşır. Beş beyitten oluşan manzumenin metni şu şekildedir:

Na't-ı Şerîf (G99)

[Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilün]

1. *Ey 'âlem-gayb ü şehâdet zübdesi sırr-ı Hudâ
Kâim oldu çün seniñle ibtidâ vü intihâ*
2. *Nûr-ı Hâksûñ Hâk seni aşlû'l-esâs etdi ezel
Ey kadîm rûh bu sîretle her şûret buldu nümâ*
3. *Seyyidü'l-ervâh kılındı cân-feşân nûruñ seniñ
Ma'nâda Âdem veled pâk zâtıña özüñ ata*
4. *Her beşerle mürselîne seyyid olduñ 'aķıbet
Ey kamu sulţânlarıñ sulţânı Aķmed bî-riyâ*
5. *Evvel ü âķir seniñdir salţanat ey Muştafâ
Yine sırrıñ ol baña râh böyle bildi Rûmî'yâ*

Tasavvuf kültüründe yaratılışın Hz. Peygamber'in nûruyla başladığı ifade edilmiştir. Hakikat-ı Muhammedî de denilen bu düşünceye göre Allah kendi varlığını bir aynadan seyretmek için Hz. Muhammed'i, ondan da bütün varlık âlemlerini ve insanı yaratmıştır. Dolayısıyla sûflerin nazarından bakıldığında Hz. Peygamber, “kâinatın yaratılışındaki öz” olarak görülmüş ve bu şekilde algılanmıştır.³² Ali Baba Rûmî de yukarıdaki manzumede “Hakikat-ı Muhammedî” düşüncesine odaklanmıştır.

Manzumenin ilk beytinde Hz. Peygamber'e hitap eden şair, onun “görünen ve görünmeyen âlemin özü ve Allah'ın sırrı” olduğu belirtmiştir. Bu ifadeler, Hz. Peygamber'i “insan-ı kâmil” olarak gören ve onu “ilahi isimlerin tecellilerinin bütünü”³³ olarak algılayan İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinden izler taşır. Şairin ikinci

³² Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, 151.

³³ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 363.

mısradaki veciz bir dille ifade ettiği husus şudur: Yüce Allah, bilinmezlik âlemindeyken bilinmekliği istemiş ya da sevmiş, bu sevgi O'ndan ilk yaratılan şeyin “insanın hakikati” olmasını sağlamıştır. Diğer bütün varlık, ondan sonra gelmiş; onun tafsilinden ve açılıp yayılmasından oluşmuştur.³⁴ Dolayısıyla yaratılışın başlangıcı ve sonu onunla kâimdir. İkinci beyitte mevzuu devam ettiren şair, Hz. Peygamber'i “*nûr-ı Hak*”, “*aşlü'l-esâs*”, “*kâdim rûh*” gibi terkiplerle vasfetmiştir.

Hz. Peygamber, Allah katındaki üstün değeriyle müminlerin nazarında insanların en ulusudur. Bu yönüyle o, genelde bütün yaratılmışların özelde ise bütün insanların ve peygamberlerin efendisi olarak addedilmiş; naatlarda “*seyyid-i veled-i âdem*” (Âdemoğullarının efendisi) ismiyle anılmıştır.³⁵ Benzer bir yaklaşım Ali Rûmî'de de görülür. Şair, üçüncü beyitte bütün ruhların Hz. Peygamber'in ruhundan yaratıldığını hatırlatmış; Allah tarafından onun can saçan ruhunun “*seyyidü'l-ervâh* (*ruhların efendisi*)” kılındığını ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber'in “baba”, Hz. Adem'in ise “oğul” olarak düşünülebileceği fikrini tekrarlamıştır.

Bir önceki beyitte Hz. Peygamber'i “ruhların efendisi” olarak tavsif eden şair, dördüncü beyitte onun diğer peygamberlere üstünlüğünden söz etmiş, bu yönüyle onu “*kamu sulţânların sulţânı*” olarak tanımlamıştır. Ali Rûmî'nin ilham aldığı üç şeyten biri olan İbnü'l-Arabî, *Füsûsu'l-hikem*'de bu düşünceyi şöyle özetlemiştir: “Âdem çağından son nebiye varıncaya kadar tıyneti bakımından olan varlığı gecikse de nebilerden hiçbir ferd yoktur ki ilmini sonuncu peygamber olan Hazret-i Muhammed'in ışığından almış olmasın.”³⁶ İbnü'l-Arabî'nin bu bakış açısının şaire tesir ettiği düşünülebilir.

Hz. Peygamber, peygamberlik bahçesinin son gülüdür. Fuzûlî'nin estetik ifadesiyle bahçıvan bin gül bahçesini de sulası onun yüzü kadar güzel bir gül yetiştiremeyecektir.³⁷ Nübüvvet defteri onunla kapanmış ve mühürlenmiştir. Dolayısıyla onun getirdiği hükümler kıyamete kadar geçerliliğini koruyacaktır. Bu durumun farkında olan şair, son beyitte Hz. Peygamber'e “*Evvel ü âhîr seniñdir salţanat ey Muştâfâ*” şeklinde seslenerek onun yolundan yürümenin bir zorunluluk olduğunu işaret etmiş, kendisinin de bu yola bağlı olduğunu altını çizmiştir.

³⁴ Mahmud Erol Kılıç, *Sufî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası* (İstanbul: Sufî Kitap, 2017), 167-168.

³⁵ Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, 197.

³⁶ İbnü'l-Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, çev. M. Nuri Gençosman (İstanbul: Ataç Yayınları, 2016), 43.

³⁷ Bk. Öztürk, *Su Kasidesi Şerhi*, 86-90.

Sonuç

Tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda hakkında bir bilgiye rastlanmayan Arapgirli Ali Baba Rûmî; günümüze ulaşabilen tek eseri olan *Dürri'l-fu'âd ve şeyhü'l-irşâd*'dan anlaşıldığı kadarıyla 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Arapgir, Maden ve Gaziantep'i içine alan bir coğrafyada ömür sürmüş bir Kâdirî şeyhidir. Adından da anlaşıldığı üzere eserini müritlerine, muhiplerine ve halkın geneline hak yolu göstermek üzere kaleme almıştır. Abdülkâdir-i Geylânî hakkında ortaya atılan birtakım iddialara cevap vermek, diğer bütün tarikatları kuşatan bir şemsiye tarikat olarak addettiği Kâdirîliğin halk nazarındaki itibarını artırmak ve dervişlerin gönlünün tarikattan soğumasını engellemek onun eserini kaleme almasındaki diğer saiklerdir. 9526 beyitten oluşan *Dürri'l-fu'âd*, öğretici yanı ağır basan bir mesnevi olmakla beraber söz aralarında söylenmiş, lirik özellikler taşıyan, dinî-tasavvufî içerikli müstakil manzumeler de içermektedir. Şair, sohbet/vaaz üslubuyla kaleme aldığı eserinde, sözlerine delil getirmek için menkıbe, tarih ve tabakât türündeki çoğunluğu Arapça olan kaynaklardan uzun alıntılar yapmış; bunları “nakil” olarak adlandırmıştır. Eserde yer alan bu tarz bölümlerin uzunluğu yaklaşık 145 sayfaya ulaşmaktadır.

Ali Baba Rûmî, zaman zaman kendisini “ümmî” olarak tanımlasa da bu ifade onun Hz. Peygamber'in vasfıyla vasıflanma arzusunun bir yansıması olarak düşünülmelidir. Nitekim eserine bakıldığında onun Kâdiriyye'nin muktesebatına hâkim olduğunu, seleflerinden gelen birikimi özümsemişliğini, Arapça ve Farsça bildiğini söylemek mümkündür. Kitaplardan edindiklerinin yanı sıra hayattan süzülen tecrübeler de onun kendini yetiştirmesinde, bilgisini ve görgüsünü artırmasında etkili olmuştur. O, tasavvufun girift mevzularını muhataplarına en kestirme yoldan anlatmayı gaye edinmiş; üç pirden ruhani yolla aldığı icazet ve ilhamın neticesinde eserini nazmetmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'de, Yunus Emre'de, Eşrefoğlu Rûmî'de görülen “güzelliği sadelikte arayan ve bir yanı daima Hakk'a ve hakikate bakan” şiir söyleme geleneği Ali Baba Rûmî'de de tezahür etmiştir. Tıpkı selefleri gibi o da konuşma dilinin rahatlığıyla yazmış, gelenekten aldıklarını kendine özgü mizah anlayışıyla yoğurup özgün bir söyleyiş yakalamayı başarmıştır.

Dürri'l-fu'âd'da naat türünde dört manzumeye yer verilmiş, ayrıca mesnevi içindeki pek çok beyitte çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'den bahsedilmiştir. Söz konusu manzume ve beyitlere bakıldığında Ali Baba Rûmî'nin Hz. Peygamber'i daha ziyade tasavvufî anlam çerçevesi içerisinde ele aldığını söylemek mümkündür. Bu tasavvura göre ilk yaratılan varlık onun nurudur, diğer bütün varlıklar onun nurundan yaratılmıştır. Hz. Peygamber, “mürşid-i âlem” ve

“kutbu’l-kâinat”tır. Hudeybiye’de ashabından biat almış, tasavvuftaki biat geleneği ondan kalmıştır. Hz. Ali’ye tevhid zikrini; Hz. Ebû Bekir’e Lafza-ı Celâl zikrini telkin etmiştir. Dolayısıyla cehri ve mahfi olmak üzere iki kola ayrılan tarikatların kaynağı “Tarikat-ı Muhammediyye” olmuştur.

Müellif, gönülden bağlı olduğu Abdülkâdir-i Geylânî’nin manevi makamının yüceliğini anlatırken çeşitli menkıbelerden yararlanmış ve onun Hz. Peygamber’le olan irtibatına değinmiştir. Buna göre her veli, bir peygamberin meşrebinden gelmiştir. Abdülkâdir-i Geylânî, Resul’ün meşrebinden geldiği için şöreti geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Miraç gecesi, Hz. Peygamber Burak’a binmek üzereyken Pir Geylânî’nin ruhu da orada hazır bulunmuş; Hz. Peygamber, onun boynuna basarak Burak’a binmiştir. Böylece o, Resul’ün ilmine mazhar olmuş; bu sayede bütün kâmil insanları kendine ram etmeyi başarmıştır. Ali Baba Rûmî’nin bu türden menkıbevi anlatımlarla Kâdirîliğin halk nazarındaki itibarını artırmaya çalıştığı, muhiplerinin ve müritlerinin tarikata olan bağlılıklarını perçinleyip tarikata yönelik hücumları bertaraf etmeye çalıştığı söylenebilir.

Eserinde zaman zaman Hz. Peygamber’in mütevazı yaşantısından örnekler sunan şair, muhataplarını ikna etmeye çalışırken sık sık onun hadislerinden alıntılar yapmıştır. Tasavvufi şiir geleneğinde Hz. Peygamber için kullanılan pek çok mazmunu eserine taşımış, ondan söz ederken 44 farklı ifadeye yer vererek bu tavsiflerde onun değişik yönlerini ön plana çıkarmıştır. Mesnevi beyitlerinde öğreticilik kaygısının ağır bastığı bir anlatımı tercih ederken naat türündeki manzumelerde içli ve duygulu bir anlatımla beraber daha sanatlı bir söyleyişi benimsemiştir. Hz. Peygamber’i, onun âlini, ashabını ve manevi mirasının taşıyıcıları olan veli zatları sevmek gerektiği, onlara düşmanlık edenlerden uzak durmanın önemi gibi hususlar şairin hemen her vesileyle üzerinde durduğu, muhataplarına telkinlerde bulunduğu mevzulardır. Bunların yanı sıra her Müslüman şair gibi Ali Baba Rûmî de eserinin pek çok yerinde Hz. Peygamber’e olan kişisel bağlılığını ifade ederek ahirette onun şefaatine nâil olma temennisini dile getirmiştir.

Kaynakça | References

- Abdulkâdir Geylânî. *Cilâu'l-hâtır Marifet Yolu*. çev. Osman Güman. Gelenek Yayınları, 52. Basım, 2023.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri*. çev. Mustafa Genç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2021.
- Addas, Claude. *Ehl-i Beyt-i Muhammedî Muhammedî Silsile Tasavvufta Hz. Peygamber'e Muhabbet ve Bağlılık*. çev. Birol Bıçer. İstanbul: Sufi Kitap, 2021.
- Akdemir, Hikmet-Kiraz, Seydi. *Kutlu Hırkayla Taltif Edilen Bir Şiir: Kaside-i Bürde Üzerine Yazılmış Bir Haşiye ve Hulâsası*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2024.
- Ali Baba İbn Seyyid İbrahim. *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd*. Yazma Eser. Nadir Eserler: Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, YZ0065, 674.
- Bedir, Murteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Ferâhu'r-Rûh*. haz. Mustafa Utku. 6 Cilt. Bursa: Uludağ Yayıncılık, 2000.
- Çelebioğlu, Âmil. *Türk Mesnevî Edebiyatı Sultan İkinci Murad Devri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Döner, Nuran. *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Fahrüddin Irâkî. *Lemâat Parıltılar*. haz. Saffet Yetkin. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Gürer, Dilaver. "Klâsiklerimiz/VII 'el-fethu'r-rabbânî ve'l-feyzu'r-rahmânî' (Abdülkâdir el-Geylânî-ö.561/1166)". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/8 (2002), 161-172.
- İbnü'l-Arabî. *Füsûsu'l-Hikem*. çev. M. Nuri Gençosman. İstanbul: Ataç Yayınları, 2016.
- İleri, Merve. *Şifa Kaynaklı Teberrük Hadisleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Karakoç, Sezai. *Edebiyat Yazıları-I*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2014.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Kültüründe Hz. Peygamber*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2020.
- Keskinkılıç, Esra. *Eşrefoğlu Rûmî Tarikatnâme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

- Kılıç, Mahmud Erol. *Sufî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- Mermer, Kenan. *Tasavvuf Edebiyatı İsimler, Kavramlar ve İlişkiler Ağına Metodik Bir Yaklaşım (9-13. yüzyıl)*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2023.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Tasavvuf, Velâyet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri Tarihsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Ökten, Sadettin. *İçimde AVM var! Şehir ve Medeniyet*. İstanbul: Tutukitap Yayınları, 2015.
- Öztürk, Erdem Can, *Su Kasîdesi Şerhi*. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.
- Schimmel, Annemarie. *İslâmın Mistik Boyutları*. çev. Erhan Kocabıyık. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- Şenödeyici, Özer. *Nesîmî ve Hurufîlik Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Terzi Sarı, Beyza. “Muhammediye”. *Zemin Metinler*. ed. Burak Koç - Peyami Safa Gülay. Konya: Loras Yayınları, 2021.
- Tökel, Dursun Ali. “Bir ‘Kendilik Kılavuzu’ Olarak Zemin Metinler”. *Zemin Metinler*. ed. Burak Koç - Peyami Safa Gülay. 21-52. Konya: Loras Yayınları, 2021.
- Tökel, Dursun Ali. “Türklükle İslamlığı Yoğuran Eser: Muhammediye”. *Zemin Metinler*. ed. Burak Koç - Peyami Safa Gülay. Konya: Loras Yayınları, 2021.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Ümütlü, Selim. *Arapgirli Ali Baba Rûmî'nin Dürri'l-Fu'âd ve Şeyhü'l-İrşâd'ı (İnceleme, Edisyon Kritikli Metin, İndeks)*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Yeniterzi, Emine. *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.